

ENCIKLOPÉDIKUS TUDÁSFORMÁK

A TUDOMÁNY, AZ IRODALOM ÉS A
MŰVÉSZETEK NÉPSZERŰSÍTÉSE
A 18. SZÁZADI EURÓPÁBAN

SZEGED, 2025. MÁJUS 15–16.

Szegedi Tudományegyetem Francia Tanszék
Centre Universitaire Francophone (CUF)
Szegedi Tudományegyetem Levéltára

HELYSZÍN: CENTRE UNIVERSITAIRE FRANCOPHONE (CUF)
6720 SZEGED, DUGONICS TÉR 2.

SZTE MFFK

EST 2014

SZERVEZŐK

ARADI CSENGE

(ARADI.CSENGE.ESZTER@SZTE.HU)

GAUSZ ILDIKÓ

(KAMAN-GAUZS.ILDIKO@SZTE.HU)

KOVÁCS KATALIN

(KOVACSK@LIT.U-SZEGED.HU)

SZÉKESI DÓRA

(SZEKESI.D@GMAIL.COM)

PROGRAM

2025. MÁJUS 15. CSÜTÖRTÖK

CENTRE UNIVERSITAIRE FRANCOPHONE (CUF)
6720 SZEGED, DUGONICS TÉR 2.

9.30-tól Regisztráció, büfé

10.00–10.10 Megnyitó – Kovács Katalin (SZTE BTK), Aradi Csenge (SZTE BTK),
Jérémy Floutier (CUF)

10.10–12.00 1. SEKCIÓ: ÚTLEÍRÁS, UTAZÁS, EGZOTIKUS VILÁGOK

Elnök: Gyimesi Timea (SZTE BTK)

10.10–10.30 Szász Géza (SZTE BTK): Jaucourt lovag, az *Enciklopédia* „vízhordója”

10.30–10.50 Aradi Csenge (SZTE BTK): Eurocentrikus perspektíva az *Enciklopédia*
etnográfiai témájú szócikkeiben

10.50–11.10 Cseppentő István (ELTE BTK): Az útleírás mint tudásösszegzés. Volney:
Voyage en Syrie et en Égypte (1787)

11.10–11.30 Tóth Ferenc (HUN–REN BTK TTI): Az *Enciklopédia* és az iszlám vonzásában.
Egy fiatal francia diplomata török tárgyú írásai az 1750-es évekből

11.30–12.00 Vita

12.00–14.00 Ebédszünet

14.00–15.40 2. SEKCIÓ: KÉPZŐMŰVÉSZETEK, STÍLUS ÉS HAGYOMÁNY

Elnök: Hász-Fehér Katalin (SZTE BTK)

14.00–14.20 Ocsovai Dóra (SZTE): Tengerkép a 18. században, avagy enciklopédikus
vízijártasságunk a szárazföldről nézve

14.20–14.40 Kovács Katalin (SZTE BTK): A *Correspondance littéraire* szerepe a
francia képzőművészetek népszerűsítésében a 18. századi Európában

14.40–15.00 Székesi Dóra (SZTE BTK): Diderot és a nyelv – Az *Enciklopédia*
grammatikai tárgyú szócikkei

15.00–15.20 Zámboiné Kocic Larisa (SZTE BTK): Az angol *loci communes*
(*Commonplace Books*) hagyomány Ephraim Chambers *Cyclopaediájában*

15.20–15.40 Vita

15.40–16.00 Kávészünet

PROGRAM

16.00–17.20 3. SEKCIÓ: KÖNYVTÁRAK ÉS ENCIKLOPÉDIA-TERVEK

Elnök: Hegyi Ádám (SZTE BTK)

16.00–16.20 **Granasztói Olga** (HUN–REN DE BTK Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport): Az *Encyclopédie méthodique* a gróf Barkóczyak könyvtárában a szállítólevéltől a könyvespolcig 1807-ben

16.20–16.40 **Tüskés Anna** (HUN–REN BTK ITI / PTE MK MT): Enciklopédiák, lexikonok és a *Journal encyclopédique* a 18. századi Festetics-könyvtárban

16.40–17.00 **Vita**

17.15–18.15 **A Kutatóközpont ülése**

Fakultatív borozás

2025. MÁJUS 16. PÉNTEK

CENTRE UNIVERSITAIRE FRANCOPHONE (CUF)

6720 SZEGED, DUGONICS TÉR 2.

9.00-tól **Büfé**

9.30–11.10 4. SEKCIÓ: NYELVEK ÉS KULTÚRÁK VONZÁSÁBAN

Elnök: Szilágyi Zsófia (SZTE BTK)

9.30–9.50 **Tüskés Gábor** (HUN–REN BTK ITI): Bayle *Dictionnaire*-jének Gottsched féle kiadásáról

9.50–10.10 **Bodnár–Király Tibor** (NKE EJKK MTKI): Enciklopédia magyar nyelven? Késő felvilágosodás és enciklopédizmus Lánghy István Eschenburg-fordításában (1827/1828)

10.10–10.30 **Gausz Ildikó** (SZTE Levéltár): Az *Enciklopédia* „Collège” szócikke a latin nyelvről – D’Alembert egyik leghevesebb hangvételű írása

10.30–10.50 **Lengyel Réka** (HUN–REN BTK ITI): Jacques Delille verses enciklopédiái Magyarországon

10.50–11.10 **Vita**

11.10–11.30 **Kávészünet**

PROGRAM

2025. MÁJUS 16. PÉNTEK

CENTRE UNIVERSITAIRE FRANCOPHONE (CUF)
6720 SZEGED, DUGONICS TÉR 2.

11.30–13.10 5. SEKCIÓ: AZ ENCIKLOPÉDIA FILOZÓFIAI PERSPEKTÍVÁI
ELNÖK: SIMON JÓZSEF (SZTE BTK)

11.30–11.50 Schmal Dániel (PPKE BTK FMI FT): A *sentiment intérieur* filozófiai alakváltozatai a 18. században: vallás, tudomány és irodalom között

11.50–12.10 Pavlovits Tamás (SZTE BTK): Condillac az Enciklopédiában

12.10–12.30 Kovács Eszter (VUB Brüsszel): Diderot filozófiatörténeti *Enciklopédia*-szócikkei és a *prisca sapientia*

12.30–12.50 Kis Virág (DE BTK, Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola): Condillac, az általános pszichológia felvilágosodás kori előfutára

12.50–13.10 Vita

13.10–13.20 Zárszó – Székesi Dóra (SZTE BTK), **Szász Géza** (SZTE BTK)

JEGYZETEK

ABSZTRAKTOK

“A műhelykonferencia célja annak feltérképezése, hogy a széles értelemben vett felvilágosodás korában: az 1650–1830 közötti időszakban a szótárak, enciklopédiák és más kollektív művek – például gyakran kéziratos lapok, például a Friedrich Melchior Grimm által szerkesztett Irodalmi Levelezés [Correspondance Littéraire] – hogyan járultak hozzá a tudomány, az irodalom és a művészetek népszerűsítéséhez Európában.”

SZÁSZ GÉZA

JAUCOURT LOVAG, AZ ENCIKLOPÉDIA „VÍZHORDÓJA”

Miközben az oktatásban és a tudományos diskurzusban a francia *Enciklopédia* kapcsán leginkább a „nagy nevek”, Diderot, D’Alembert, Rousseau vagy Voltaire merülnek fel, s az általuk írt szócikkek képezik leginkább fordítás tárgyát, némileg elsikkad az a tény, hogy a francia felvilágosodás szellemi csúcstermékének tekinthető kiadvány köteteiben szereplő szócikkek döntő többségét kevésbé ismert – és sokszor másodvonalbelinek tartott – szerzők készítették. Közéjük tartozott a hatalmas munkabírási, szócikkek tömkelegét megíró Jaucourt lovag. Előadásunkban – korábbi kutatásainkhoz is kapcsolódva – az „Utazás” (*Voyage*) és az „Előítélet” (*Préjugé*) szócikkek felől közelítve igyekszünk feltárni Jaucourt lovag hozzájárulását az Enciklopédia strukturált tudástárházának kialakításához. Néhány Jaucourt által készített, a kor kontextusában szinte „forradalminak” számító (a már említettek mellett például a sajtóval foglalkozó) szócikk elemzése révén rámutatunk az *Enciklopédia* egyes belső szervezőelveire, illetve kitérünk a programcikk és az összefoglaló cikk közötti különbségekre, valamint az általuk az ismeretközvetítésben és/vagy a tudás megújításában játszott szerepre.

ARADI CSENGE

EUROCENTRIKUS PERSPEKTÍVA AZ ENCIKLOPÉDIA ETNOGRÁFIAI TÉMÁJÚ SZÓCIKKEIBEN

Előadásomban az *Enciklopédia* Európán kívüli őslakos népekhez kapcsolódó szócikkeinek fogalmi vizsgálatára vállalkozom, különös tekintettel a Szubszaharai Afrikára és Közép-, illetve Dél-Amerikára vonatkozóan. Fillmore keretszemantikájára és az asszociatív jelentéshálózatok kognitív elméletére támaszkodva elemzem ezen őslakos népek reprezentációját a 18. század második felében. Az egymásra mutató és épülő szócikkekből kirajzolódó erőteljesen eurocentrikus perspektívában már ebben az időszakban megjelenik az az alá- és fölérendeltségi struktúra, amely a későbbiekben majd jellemzi a dekolonizáció előtti diszkurzív gyakorlatot a gyarmatosítók és a gyarmatosított népek viszonyában. A vizsgálat azonban túlmutat magán a szűken vett témán, hiszen egyúttal lehetőséget ad a korabeli tudományos és társadalmi gondolkodást szervező sémák és sztereotípiák részletesebb megértésére.

CSEPPENTŐ ISTVÁN

AZ ÚTLEÍRÁS MINT TUDÁSÖSSZEGZÉS

VOLNEY: *VOYAGE EN SYRIE ET EN ÉGYPTE* (1787)

Volney a Direktórium és a Császárság korának szellemi életet meghatározó „ideológusok” egyike, a második enciklopédista nemzedék tagja, aki közreműködött a Panckoucke-féle *Encyclopédie méthodique* létrehozásában is (ő állította össze a kronológiát az Ókorral foglalkozó kötetekben).

Előadásunkban elemezni kívánt műve, az 1787-ben megjelent *Voyage en Syrie et en Égypte* címe alapján az utazási irodalom műfajához tartozik, de tartalmát és megírásának célját tekintve valójában a Közel-Kelet térségére vonatkozó ismeretek tárháza. Volney mintha megfogadta volna Rousseau tanácsát, aki a *Második értekezésben* a filozofikus – azaz tudományos igényességű – útleírások elterjedését tartotta kívánatosnak, szemben az akkoriban jellemző, ezt a szemléletet jobbra nélkülöző utazási irodalommal. De Volney objektivitásra, tudományosságra törekvő munkája szöges ellentétben áll az őt követő romantikus nemzedék útleírói gyakorlatával is: Chateaubriand-tól egészen Loti-ig, majd a 20. században Nicolas Bouvier-ig az utazási irodalmat a szubjektív élménybeszámoló fogja jellemezni. Volney informatív, tényadatok közlésére koncentráló és szinte minden részletre kiterjedő tanulmánya a felvilágosodás enciklopédista szellemiségét tükrözi, mely – formátumából adódóan – a nagyközönség érdeklődésére számít. A várakozásokkal összhangban áll a mű rendkívüli hatása: a benne foglalt ismereteket nemcsak Napóleon használja fel egyiptomi hadjárata során, de a későbbi utazóknak is támpontot nyújt (Vivant Denon például idézi Volney-t és művét az 1802-es *Voyage dans la Basse et la Haute-Égypte* című munkájában, és nála is tetten érhető a tudományos igényű megközelítés, illusztrációkkal gazdagítva). Volney legfőbb közvetlen hatása azonban az 1809-től megjelenő *Description de l'Égypte*, az a 10 kötetnyi szöveget és 13 kötetnyi illusztrációt tartalmazó monumentális munka, mely az egyiptomi hadjárat legfontosabb szellemi hozadékának tekinthető, és alapjaiban határozza meg a 19. század fokozott érdeklődését Egyiptom iránt. Végül Volney művének összegző és katalizatori szerepén túl műfaji sajátossága is vizsgálatot érdemel, hiszen enciklopédikus szemléletét szokatlan módon az útleírás keretein belül érvényesíti. Az előadás áttekinti ennek lehetséges 18. századi előzményeit, illetve elemezni kívánja a mű sajátos nyelvezetét is, mely az objektivitásra törekvő szigorú tényközlés mellett sem válik szárazzá és unalmassá.

TÓTH FERENC

AZ ENCIKLOPÉDIA ÉS AZ ISZLÁM VONZÁSÁBAN

EGY FIATAL FRANCIA DIPLOMATA TÖRÖK TÁRGYÚ ÍRÁSAI AZ 1750-ES ÉS 60-AS ÉVEKBŐL

Az 1755-ben kinevezett portai francia követ kíséretében két magyar származású francia katonatiszt – André és François de Tott, apa és fia – is helyet kapott, akik a király megbízásából indultak török földre. Az ifjabbik Tott tanulmányútra érkezett Konstantinápolyba, hogy a keleti nyelveket és a helyi viszonyokat tanulmányozza. Megbízásai között szerepelt, hogy megfigyeléseiről számoljon be a francia uralkodó titkos diplomáciáját felügyelő Jean-Pierre Tercier-nek. A fiatal ágens első jelentését *Mémoire sur la Turquie* címmel írta meg 1757-ben. A jelentés enciklopédikus alapossággal, a felvilágosodás eszméit követve írja le az oszmán törökök társadalmi és vallási rendszerét, hadügyeit és politikai berendezkedését. A mű jól tükrözi a szerző saját tapasztalatai mellett a francia felvilágosult filozófia hatásait is. Az írást később a fiatal orientalista többször átdolgozta és Franciaországba való visszatérése után több fontos személyiségnek, köztük Voltaire-nek is elküldte. 1765-ben a *Journal Encyclopédique* folyóiratban is értkezett e témáról, illetve valószínűleg Jaucourt lovag „Turquie” című, az *Enciklopédiában* megjelent szócikkére és egyéb korabeli munkákra is hatott. Gondolatait Tott végül a saját, először 1784-ben megjelent visszaemlékezéseiben publikálta.

OCISOVAI DÓRA

TENGERKÉP A 18. SZÁZADBAN, AVAGY ENCIKLOPÉDIKUS VÍZIJÁRTASSÁGUNK A SZÁRAZFÖLDRŐL NÉZVE

Az ég és a föld szeszélyeinek lenyomatát adó tenger befogadó princípiumként dokumentálójának benyomásait is diagnosztikusan tükrözi. Miként a tenger percepciója az emberrel való viszonyában tettenérhető, dokumentációjának változása tanulmányozásra különösen érdemes. A tengerhez kapcsolódó illusztrációk, ahogy a 18. századi enciklopédikus dokumentumokéi is, lenyomatát adják táguló ismereteiknek, s ez a korszak filozófiai és esztétikai változásairól is árulkodik, különösen az ismereteket dedikáltan egybegyűjtő enciklopédiák lapjain át. A kapcsolatteremtési helyszínként is működő tengeren művészek, rajzoló, utazó illusztrátorok is a hírek vivői, s ezáltal fontos szereplői lesznek a tudásformák bővülésének. Utazás közben készített illusztrációik – amelyeket az útleírás vizuális formájának is tekinthetünk – lehetővé teszik, hogy megvizsgáljuk az enciklopédia-illusztrációk technikai jellemzőit és azok változásait, amelyek tükrözik és előre is jelzik a korban végbemenő társadalmi változásokat is. Előadásunkban a tenger egyre emberközelibbé váló képének filozófiai megközelítéseire, a vízi járművek technológiai változásaira és a vízi bioszféra megfigyeléseinek kiteljesedésére is kitérünk: ezen a vizuális körutazáson főként a *Nagy Francia Enciklopédia* és az *Yverdoni Enciklopédia* (*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des connaissances humaines*, 1774) illusztrációi lesznek segítségünkre.

KOVÁCS KATALIN

A CORRESPONDANCE LITTÉRAIRE SZEREPE A FRANCIA KÉPZŐMŰVÉSZETEK NÉPSZERŰSÍTÉSÉBEN A 18. SZÁZADI EURÓPÁBAN

A Friedrich Melchior Grimm által szerkesztett *Correspondance littéraire* [Irodalmi Levelezés] (1748–1793) kollektív mű: ez a kéziratos, kis példányszámban megjelenő folyóirat fontos szerepet töltött be a 18. századi Európa szellemi központjában, Párizsban zajló irodalmi, filozófiai és művészeti események népszerűsítésében.

A *Correspondance littéraire* lapszámaiban (amelyek kritikai kiadása 2006-ban kezdődött, és jelenleg is folyik) lényeges helyet foglalnak el a párizsi művészeti életet meghatározó, kétévente megrendezett tárlatokról, az ún. *Szalonokról* írt kritikák. A kritikák írásmódja eltér a művészetről szóló diszkurzus polgárjogot nyert, bevett formáitól, például a műgyűjtemények leírásától, amelyekre a *Correspondance littéraire*-ben szintén találunk példákat. Ez utóbbiak általában a műalkotások felsorolására szorítkoznak, ha pedig szerzőik mégis önálló véleményt fogalmaznak meg, akkor megelégszenek néhány elcsépelet közhely ismételtetésével. Ezzel ellentétben a *Szalon*-kritikákban – a tárlaton kiállított műalkotások leírásán kívül – a kidolgozásukra vonatkozó megjegyzések is előfordulnak, sőt gyakran határozott művészetelméleti állásfoglalás is megfogalmazódik bennük.

A *Szalonokról* 1753 és 1757 között a lap főszerkesztője, Friedrich Melchior Grimm, majd 1759-től Diderot tudósította az előkelő körökhöz tartozó külföldi előfizetőket. Túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy Diderot *Szalonjai* a francia nyelvű művészetkritika kiemelkedő alkotásai. Előadásomban először röviden bemutatom az irodalmi levelezés műfaji sajátosságait. Ezt követően a *Correspondance littéraire* 1766-ban megjelent lapszámaira összpontosítok, ezen belül Diderot művészeti tárgyú írásait helyezem előtérbe. Elsősorban az 1765-ös *Szalonról* írt kritikáit mutatom be, de ezek mellett az *Értekezés a festőművészetről* című írásáról is említést teszek. Az elemzés során Diderot művészetkritikájának sajátosságait (írásainak szubjektív hangvételt, gyakran párbeszédes formáját, valamint néhány művészetelméleti kulcsfogalmat) kiemelve amellet érvelek, hogy az *Enciklopédia* meghatározó alakja a művészetkritika területén is maradandót alkotott.

SZÉKESI DÓRA

DIDEROT ÉS A NYELV

AZ ENCIKLOPÉDIA GRAMMATIKAI TÁRGYÚ SZÓCIKKEI

Naigeon „filozófiai grammatika” (*grammaire philosophique*) címszó alatt csoportosította Diderot grammatikával és szókinccsel kapcsolatos szócikkeit. A „grammatika” szó a korszakban nem kifejezetten a nyelvtan, hanem a nyelv, különösen a szavak jelentésének ismeretére utal. Az *Enciklopédia* III. kötetétől kezdve Diderot egyre több energiát és időt szentel arra, hogy a hétköznapi nyelv szavait (újra)definiálja. Ezekben a gyakran ártalmatlannak és jelentéktelennek tűnő szócikkekben kirajzolódik filozófiája. A C betűtől kezdve az *Enciklopédia* olyan szótárrá válik, amely a nyelvről való reflexiókat is tartalmaz, ezt az irányváltást Diderot az „*Enciklopédia*” szócikkben így fogalmazza meg: „*De mindezen nagy remények alapja a nyelv ismerete; s e nagy remények szertefoszlának, hacsak a nyelvet nem rögzítik és nem adják át az utókornak teljes tökéletességében*”. Célunk azoknak a nyelvi kérdéseknek a vizsgálata, amelyekkel Diderot az *Enciklopédia*-szócikkek megírása során szembesült.

ZÁMBÓNÉ KOCIC LARISA

AZ ANGOL *LOCI COMMUNES* (*COMMONPLACE BOOKS*) HAGYOMÁNY EPHRAIM CHAMBERS *CYCLOPAEDIA*JÁBAN

Ma már közhelynek számít, hogy a Diderot (és Jean le Rond d'Alembert) szerkesztette *Encyclopédie* (1751–1772) Ephraim Chambers *Cyclopaedia*jának (1728) francia fordítása-átdolgozásaként indult, majd lett a (nem csak francia) felvilágosodás egyik alpműve. Jelen előadásomban Chambers művének a *loci communes* (angolul *commonplace books*) háttérét vizsgálom, követve ezzel Joan Marie Lechner felvetésének (1962) Richard Yeoi tovább gondolását (1996). Eközben nem csak a *loci communes*-hagyomány és a 18. századi enciklopédia-történet kapcsolatait vizsgálom, hanem egyben az angol *commonplace book* és az eposz kapcsolatát is.

GRANASZTÓI OLGA

AZ ENCYCLOPÉDIE MÉTHODIQUE A GRÓF BARKÓCZYAK KÖNYVTÁRÁBAN A SZÁLLÍTÓLEVÉLTŐL A KÖNYVESPOLCIG 1807-BEN

A gróf Barkóczyak az északkelet magyarországi főnemesség kiemelkedő képviselői közé tartoztak a 18. század második felétől kezdődően. Az ifjabb generáció, Barkóczy János és Ferenc aktívan részt vett az 1780-as évek szabadkőműves majd nemesi reformer mozgalmaiban, sokoldalú (tudományos, politikai, irodalmi) műveltségük alapvetően francia orientációjú volt. Ennek ékes bizonyítéka a Zemplén megyei Pálocon kialakított családi könyvtáruk, amelynek egy megfoghatkozott, de igen jelentős állománya maradt fenn az utókor számára. A gyűjtemény részét képező Encyclopédie méthodique kötetei nemcsak kézbe vehetőek, hanem az egyik fennmaradt kéziratos katalógusban (1807) a könyvtártulajdonos Barkóczy Ferenc kézírásával sűrűn annotált „*Tableau des livraisons*” című kiadói szállítólevél összesítőjét is megtaláljuk: a fontos és ritkaságnak számító dokumentumra ráírt megjegyzésekből azt is megtudhatjuk, hogy Barkóczy 1807-ig bezárólag 68 kötetet kapott meg az Encyclopédie-ből, amelyért 2134 frankot fizetett. Ez ma hozzávetőleg 6 millió forintot ér. Emellett „természetesen” a Diderot és d’Alembert-féle Encyclopédie is megvolt a könyvtárban, a korszak összes jelentős, és ma már kevésbé jelentősnek tartott szerzőjének több ezer kötetével együtt.

TÜSKÉS ANNA

ENCIKLOPÉDIÁK, LEXIKONOK ÉS A JOURNAL ENCYCLOPÉDIQUE A 18. SZÁZADI FESTETICS-KÖNYVTÁRBAN

A fennmaradt könyvtárjegyzékek, beszerzési iratok, a három budapesti nemzeti gyűjtemény (Budapesti Egyetemi Könyvtár, OSzK, MTA Könyvtár) illetve az egyházi könyvtárak (pl. Ráday Könyvtár, Pannonhalmi Főapátság Könyvtára) fennmaradt könyvpéldányai gazdag és változatos képet adnak a 18. századi nyugat-európai enciklopédiák és lexikonok magyarországi közvetítéséről és jelenlétéről. A keszthelyi Festetics Kastély könyvtára esetében az a Magyarországon ritka forrásadottság áll fent, hogy fennmaradtak a könyvbeszerzési iratok, a könyvtárjegyzékek és maguk a könyvek is a 18. század második feléből. A források és a példányok azt mutatják, hogy a jelentős francia, angol, német és olasz művek eljutottak a magyarországi egyházi és világi főúri könyvtárakba egyaránt. A vizsgált könyvtárakban számos különböző egyházi és világi tulajdonostól származó enciklopédiát, lexikont és más rokon kollektív művet őriznek. A három budapesti nemzeti gyűjteményben található könyvek főúri magánkönyvtárakból vagy egyházi könyvtárakból kerültek közgyűjteménybe. A könyvek egyes példányainak története túlmutat az ország, sőt a Habsburg Birodalom határain is. A különböző egyházi könyvtárakból származó művek híven tükrözik a magyarországi szerzetesrendek és iskolák történetét az elmúlt kétszázötven évben: II. József felszámolása, valamint a kolostorok és iskolák kommunizmus idején történt feloszlata után a könyveket ezekből az intézményekből tömegesen begyűjtve tárolták, majd szétosztották. Az azonosított tulajdonosok felekezeti megoszlását tekintve katolikus és protestáns könyvtulajdonosok egyaránt azonosíthatók.

TÜSKÉS GÁBOR

BAYLE *DICTIONNAIRE*-JÉNEK GOTTSCHED-FÉLE KIADÁSÁRÓL

A *Dictionnaire* Johann Christoph Gottsched által szerkesztett, 1741–1744 között Lipcsében négy kötetben megjelent német nyelvű kiadása különleges helyet foglal el a mű 18. századi recepciótörténetében. A megjelenés idején Gottsched a metafizika és logika tanára a lipcsei egyetemen, a racionalista költészet- és művészetelmélet neves képviselője, drámaíró, fordító, szerkesztő, Wolff filozófiájának követője és népszerűsítője, retorikai és poétikai kézikönyvek szerzője, tekintélyes irodalomkritikus. A poétika, retorika, filozófia és nyelvészet metszéspontján elhelyezkedő munkássága a normatív poétikafelfogás, a felvilágosult didaxis és a protoesztétikai törekvések feszültségében értelmezhető. Nagymértékben támaszkodott a francia klasszicizmus elméletíróira és irodalmára. A nyelvhasználat egységesítését célzó reformját az Académie française tevékenysége is ösztönözte. Színházi reformtörekvéseiben Boileau poétikáján tájékozódott elsősorban, ugyanakkor törekedett a német irodalmi hagyomány önállóságának bizonyítására. A *Dictionnaire*-kiadás – bizonyos fenntartásokkal – a racionalista tudományfelfogás és vallásértelmezés terjesztését szolgálta, de megjelennek benne Gottsched irodalomtörténeti, poétikai, esztétikai nézetei, tudománynépszerűsítő és patrióta törekvései is. A szerkesztői munkát a Breitkopf kiadó kérésére vállalta, a terv megvalósításához munkaközösséget hozott létre. Munkatársak voltak többek között felesége, az önálló írói és fordítói életművel rendelkező Luise Gottsched, továbbá Christian Fürchtegott Gellert, aki később a 18. század egyik legtöbbet olvasott német írójává vált. A fordítás alapjául a *Dictionnaire* 1740-ben megjelent, bővített kiadása szolgált. A túlnyomórészt Paul Gottfried von Königsłow által készített fordítást Gottsched teljes egészében revideálta, számos új jegyzettel egészítette ki, egy hosszabb szócikket maga fordított, feleségével együtt ő végezte a nyomdai korrektúrákat. A második és harmadik kötet címlapján a jegyzetekkel kapcsolatban szerepel Mathurin Veyssière de La Croze francia orientalista, berlini udvari könyvtáros neve, a harmadik kötet címlapján Leibniz neve is feltűnik. Az új jegyzetek a címlapok szerint az eredeti mű „megütközést keltő” részeihez kapcsolódnak elsősorban.

A *Dictionnaire*-t a kiadással Gottsched belehelyezte a küzdelembe, melyet a német felvilágosodás folytatott a kereszténység archaikus vonásai és az ortodox lutheranizmus dogmatizmusa ellen. Az előadás bemutatja a kiadás keletkezéstörténetét, megvizsgálja Gottsched filozófiai és vallási tárgyú jegyzeteit, elemez néhányat a poétikai vonatkozású megjegyzések közül. Számba veszi patriotizmusának megnyilvánulásait, végül beilleszti a kiadást a *Dictionnaire* 18. századi átdolgozásainak és folytatásainak sorába, és elhelyezi a század enciklopédia-irodalmának történetében.

BODNÁR-KIRÁLY TIBOR

ENCIKLOPÉDIA MAGYAR NYELVEN?

KÉSŐ FELVILÁGOSODÁS ÉS ENCIKLOPÉDIZMUS LÁNGHY ISTVÁN ESCHENBURG-FORDÍTÁSÁBAN (1827/1828)

Az előadás célja annak bemutatása, hogy a felvilágosodás diffúz enciklopédikus hagyományaiból mi és milyen szűrőkön (kulturális fordítás) keresztül tört utat magának, majd találta meg helyét a 19. század elején új lendületet kapó nemzeti tudományosság diskurzusában. Ehhez a több szálon futó, az irodalom-, a kultúr- és a filozófiatörténeti irodalom által már reflektált folyamatnak a bemutatásához a kutatás által eddig nem vizsgált Lánghy István-féle enciklopédia fordítást (*Encyclopédia vagyis a' tudományok' ismeretére tanító könyv*, 1827/1828) tervezem felhasználni. Lánghy fordítása az irodalmi és fordítói munkáiról is ismert Johann Joachim Eschenburg-féle (1743–1820) tankönyv harmadik kiadásának (*Lehrbuch der Wissenschaftskunde, ein Grundriß encyclopädischer Vorlesungen*, 1818) tükörfordítására és adaptációjára épült, amely a 19. század eleji magyar kontextusban már egy jól felismerhető és részben kanonizálódott álláspontot közvetített. Nemcsak abban az értelemben, hogy mi a szerepe a tudományoknak, szép mesterségnek és az anyanyelvnek a csinosodás folyamatában, hanem olyan módon is, hogy miként teremthető meg a kapcsolat a latin *historia litteraria* kultúrája és a francia hagyományoktól már csak részlegesen inspirált német lexikon és enciklopédikus törekvések között.

Az előadás fókuszában az eredeti mű és a magyar változat reflexív kapcsolata, valamint a fordítás intencionalitásának kérdése áll, amelyet három részletben tervezek bemutatni. 1) Lánghy életútját követően először Eschenburg tankönyvének intellektuális kontextusát mutatom be, 2) majd ezt követően rátérek a fordított mű ismertetésére. Itt a tágabb kontextus rekonstrukciójánál számításba veszem a Lánghyéhoz hasonló Fejér György (1818) és Nyíry István-féle (1829–1831) „enciklopédiákat” is. 3) Végül a konklúzióban összegzem, hogy a fordítás miként viszonyult ahhoz a késő felvilágosodásban gyökerező programhoz, amely részben még a tudományos-populáris regiszter domesztikációján keresztül képzelte el az eljövendő nemzeti kultúra jövőjét.

GAUSZ ILDIKÓ

AZ ENCIKLOPÉDIA „COLLÈGE”-SZÓCIKKE A LATIN NYELVRŐL D’ALEMBERT EGYIK LEGHEVESEBB HANGVÉTELŰ ÍRÁSA

„Mielőtt egy ilyen fontos témával foglalkoznék, figyelmeztetnem kell a pártatlan olvasókat, hogy ez a cikk egyeseket megdöbbenhet, bár nem ez a szándékom” – írja D’Alembert az Enciklopédia „Collège” című szócikkében. A latin nyelv háttérbe szorítására vonatkozó reformgondolat heves vitákat váltott ki már a 18. században, a legnagyobb ellenállásba a jezsuiták részéről ütközött. D’Alembert a francia nyelvet helyezte előtérbe a latin ellenében. Ez utóbbit az ókori szerzők megértésének eszközeként értékelte, ugyanakkor az új alkotás zálogát a modern nyelvekben, így a franciában látta. Egyrészt a latin nyelv tanulása szükséges ahhoz, hogy megismerjük Horatius és Tacitus „csodálatra méltó műveit”, akik ezen a nyelven írtak, másrészt viszont arra kell szorítkoznunk, hogy megértsük őket, mert „latinul komponálni időpocsékolás”. D’Alembert kihívó felvetése a latinra elpazarolt energia kapcsán a vita ismételt fellángolásához vezetett. Milyen érveket hoznak fel a rómaiak nyelve mellett vagy ellen, a mai nyelvek mellett vagy ellen? Melyik tanulása fontosabb, és miért?

LENGYEL RÉKA

JACQUES DELILLE VERSES ENCIKLOPÉDIAI MAGYARORSZÁGON

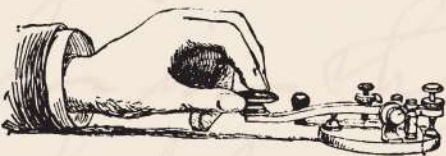
A 18. században a költészetben is érvényesült az enciklopédizmus igénye. Ennek jegyében rendkívül népszerűek voltak a tanköltemények, a természetköltészet, és e két műfaj kombinációja. A költők a bölcsészet- és a természettudomány tág köréből választották témáikat, s versbe foglalták a tudományágak történetét, eredményeit az antikvitástól saját korukig. A műfaj jelentős képviselője, Jacques Delille műveinek egy része Magyarországra is eljutott. „A képzelet” című költeménye a téma filozófiai szempontú, absztrakt kifejtése helyett egyfajta enciklopédiáját adja az ember által alkotott nagy műveknek a hétköznapi élet, a tudományok, a művészetek, a nyelv, a társadalom stb. területén. Egy részletét Verseghy Ferenc ültette át magyarra. A *vidéki ember* című munkát, melyben Delille bemutatja a városoktól távoli élet szépségeinek többféle aspektusát, egyben ábrázolja a gazdálkodás gyakorlati oldalát, folyamatait, Kis János fordította magyarra. A *természet három birodalma* valódi verses enciklopédia, amely egybefoglalja a világ számos jelenségére, létezőjére (a Naprendszer, a bolygók, a Föld, a földrajzi jelenségek, a kőzetek, ásványok, növények, állatok, az ember) vonatkozó antik tudást és a legkorszerűbb ismereteket. E mű Sebestyén László által készített magyar fordítása kéziratban maradt fenn.

SCHMAL DÁNIEL

A SENTIMENT INTÉRIEUR FILOZÓFIAI ALAKVÁLTOZATAI A 18. SZÁZADBAN: VALLÁS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM KÖZÖTT

A belső érzés vagy érzékelés Descartes-ig visszavezethető fogalmát Nicolas Malebranche tette híressé az 1670-es években. Filozófiája e központi mozzanata nemcsak a 18. századi ismeretelméletre gyakorolt döntő hatást, de más irányú törekvésekkel összekapcsolódva a szellemi és művészeti élet számos egyéb területén is megjelent, így használatának változó formái bepillantást engednek egy eredetileg techikai jellegű terminus kulturális színeváltozásainak folyamatába. Az előadásban e metamorfózis négy – vallási, művészeti, filozófiai és tudományos – trajektóriáját vázolom fel. (1) Az eredeti fogalom a 18. században erős apologetikus töltetet kap olyan szerzőknél, mint Joseph Adrien Lelarge de Lignac (1697–1762) és Giacinto Sigismondo Gerdil (1718–1802) bíboros. (2) Rousseau-nál egy új életszemlélet kifejezéseként irodalmi jelentőségre tesz szert. (3) Condillac filozófiájában a fogalom radikális ismeretelméleti konzekvenciái kerülnek előtérbe, míg (4) az enciklopédisták a kor tudományos vitáinak kontextusában gondolják újra. Ami e négy folyamatban közös, az a népszerűsítés igénye, amely – különböző műfajokon keresztül – egyrészt lehetővé teszi, hogy a terminus eredeti magja hólabdaszerűen társadalmi-politikai jelentéseket vegyen magára, másrészt amely maga is ennek a kontextuális gazdagodásnak az eredménye.

PAVLOVITS TAMÁS

CONDILLAC AZ ENCIKLOPÉDIÁBAN

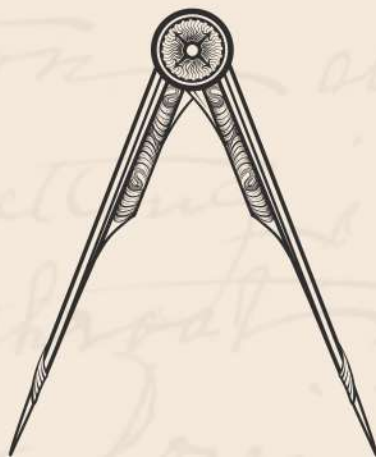
Előadásomban Étienne Bonnot de Condillac viszonyát vizsgálom Diderot és D'Alembert *Enciklopédiájához*. A jelenlegi kutatások szerint Condillac nem írt szócikket az *Enciklopédiába*, noha mind életpályája, mind ismertsége alapján megtehetette volna. Ugyanakkor köztudott, hogy a condillac-i szenzualizmus milyen jelentős hatást gyakorolt az enciklopédistákra. Condillac neve számos szócikkben („*Logika*”, „*Nyelv*”, „*Rendszer*”, „*Számolni*” stb.) szerepel. Ezeknek a szócikkeknek a vizsgálata kirajzolhatja, melyek voltak Condillac filozófiájának azok a legfontosabb jegyei, amelyek szöveg szerint is meghatározták az enciklopédisták gondolkodását.

KOVÁCS ESZTER

DIDEROT FILOZÓFIATÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA-SZÓCIKKEI ÉS A *PRISCA SAPIENTIA*

A filozófiatörténet fő tézisei alapján azt gondolhatnánk, hogy a 18. század derekán Európában már senki nem hitt abban, hogy az idők kezdetén létezett valamiféle ősi bölcsesség, amelyet az emberek Istentől kaptak, de később ezt elveszítették. Newton megkésett képviselője e gondolatnak, amikor arra utal, hogy a tömegvonzás törvényét ő csupán újra felfedezte, hiszen a régi bölcsek tisztában voltak ezzel. Az enciklopédikus vállalkozások korát már a racionalizmus, az egyház- és valláskritika, a misztikus, okkult nézetek elutasítása jellemzi, azt pedig már 1614-ben bizonyította Isaac Casaubon, hogy az ősi hermészi szövegek Krisztus után keletkeztek, és akár hamisítványnak is tekinthetők. Azonban nem igaz, hogy a *prisca sapientia*, vagyis a „régibőlcsesség” kérdése 1750 után már senkit nem érdekelt. Maga Diderot az, aki az általa írt filozófiatörténeti szócikkekben ellentmondásos érdeklődést mutat a káld filozófia, Zoroaszter, a perzsa és az egyiptomi bölcsélet iránt, és gondolkodik azon, hogy mi lehetett a filozófia az ókori görög gondolkodásnál is korábbi bölcsője. Honnan is erednek az első rendszerek, és mit mondanak világról? Magától értetődő módon az ateista meggyőződésű Diderot számára nem a Szentírás vagy a kinyilatkoztatás az igazság alapja. Az ősi keleti rendszerek iránti érdeklődése ezért egyházkritikai gondolataival rokonítható. Gyanakvó a babonával és misztikus hitvilággal szemben, ám nem tesz az ősi bölcsesség létét egyértelműen cáfoló kijelentést, és a jelenség, amelyet Michael Stausberg „Zoroaszter bűvöletének” nevez, tetten érhető a vonatkozó szócikkekben („*Asiatiques*”, „*Chaldéens*”, „*Perses*”, „*Zend Avesta*” stb.).

Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy ezt az új kutatási kérdést Jacques Proust és Marie Leca-Tsiomis eredményeiből kiindulva, valamint az ENCCRE projekt digitális keresőmotorja adta lehetőségeket is kihasználva vizsgáljam. Hogyan értelmezhetjük Diderot-nak a *prisca sapientiával* szembeni egyszerre kritikus, egyszerre vonzódó álláspontját? Hogyan lehet ezt a témakört feltérképezni az általa írt szócikkekben?

KIS VIRÁG

CONDILLAC, AZ ÁLTALÁNOS PSZICHOLÓGIA FELVILÁGOSODÁS KORI ELŐFUTÁRA

A francia enciklopédisták közül Condillac munkásságát szeretném bemutatni abból az aspektusból, hogy az ideológiája milyen jelentős hatással volt a későbbiekben az általános pszichológia alapjaira. Azt vizsgálom, hogy írásai és megfigyelései a felvilágosodás korán túlmutatva hogyan épültek be később a pszichológia modern kori kutatásaiba és elméleteibe, ezzel hozzájárulva a későbbi pszichológia tudományának formálódásához. Condillac filozófiája szerint minden mentális tartalom az érzéki benyomásokból ered, és ezek az érzetek kombinációjából épülnek fel. Ebből következik, hogy minden tudásunk az érzékelés révén szerzett tapasztalatokra vezethető vissza. Az érzékelés és az észlelés közötti különbség az információfeldolgozás szintjén jelenik meg: míg az érzékelés alapvető ingereket jelent, addig az észlelés az idegrendszer magasabb szintjeihez kapcsolódik, ahol a már megtapasztalt ingerekhez jelentést kapcsolunk. Ez magában foglalja a tárgyak, távolság, illetve mozgás észlelését. Az észleléshez tartozó területek közé sorolható az alakfelismerés, hallás által történő észlelés, látás által történő észlelés, valamint az idő és a tér érzékelése, beleértve a térbeli orientációt és tájékozódást.

Az érzékelés és észlelés felvilágosodás kori elmélete jelentős hatással volt a modern pszichológia kialakulására, és szorosan kapcsolódik a szelf (én) vizsgálatának különböző elméleteihez. Condillac gondolatai alapvető szerepet játszottak a későbbi pszichológiai megközelítésekben, amelyek szerint az egyén önismerete belső megfigyelésen és a testkép felépítésén alapul. Ebben a megközelítésben a külső világ és a tárgyak megismerése a testkép tapasztalataiból kiindulva történik.

Condillac híres gondolatkísérletében egy szobrot lát el különböző érzékekkel, hogy megvizsgálja, hogyan hat ezeknek az érzékeknek az összessége a megismerésre. Arra a következtetésre jut, hogy a tapintás az elsődleges bizonyosság forrása. A tapintás révén egy lény tudatosítja saját testének határait és annak körülményeit, hogy a tér külső, kiterjedő jelenség, amelyben más tárgyak is helyet foglalnak.

A tapintás tehát nemcsak a környezet, hanem önmagunk érzékelésében is kulcsfontosságú. Condillac szerint a tapintás képezi a testi érzékelés alapját, és ezáltal válik a szelf és a nem-szelf megkülönböztetésének kiindulópontjává. Ezt alulról felfelé építkező empirista megközelítésben képzelte el, amely az érzékelésből indulva építi fel a tudást és az önismeretet.

TÁMOGATÓK

